Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,
Cilt: VIII, Sayı 1, Sayfa: 149-152, İZMİR 2008.

DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK'TEKİ DİYALOGLAR ÜZERİNE

On the Dialogs in the Divanü Lugati't-Türk

Zeki KAYMAZ*

Özet

Bu makalede, Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı Türk dilinin ilk ansiklopedik sözlüğü olan Divanü Lugati't-Türk'te geçen diyaloglar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't-Türk, diyalog.

Abstract

In this article, we focus on the dialogs in the Divanu Lugati't-Turk which is the first encyclopedical dictionary of Turkish, written by Kaşgarlı Mahmud.

Key Words: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't-Türk, dialog.

"Ben onların (Türklerin) en uzun dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini kafiyelerini belleyerek faydalandım; öyle ki bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi düzenle düzenlemişimdir."[1] diyen Mahmut Kaşgarî'nin sözlerinden onun geniş bir coğrafyada yerleşmiş olan Türk boylarının illerini oymak oymak gezdiğini ve onların lehçelerini öğrendiğini anlıyoruz. Kaşgarlı Mahmut ulaşımın çok güç olduğu bir devirde, Türk diline ait malzemeleri tek başına toplayarak günümüze çok değerli bir sözlük bırakmıştır. Bütün Türk dünyası için eşsiz bir armağan olan bu eser günümüzde bilim adamları için bir "el kitabı" niteliğini taşımaktadır.

Kendisine sonsuz bir ün, araştırıcılara bitmez tükenmez bir azık olsun diye bu kitabı yazdığını belirten Kaşgarlı Mahmut'un eseri pek çok yönden incelenmiş ve incelenmeye de devam etmektedir. Biz de bu makalemizde Divanü Lugati't-Türk' teki karşılıklı konuşmalar üzerinde duracağız.

Makalemizi hazırlarken çıkış noktamız, 11. yüzyılda Türklerin birbirleriyle nasıl konuştuğu sorusuna cevap aramak olmuştur. Bunun cevabını da Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk'ünde aramayı düşündük.

DLT, yapısı itibarıyla – kelimelerin açıklamaları Arapçanın kurallarına dayalı olarak yapıldığı için- karşılıklı konuşmaların çok olmadığı bir eserdir. Ancak az da olsa, diyaloglar eserin değişik yerlerinde serpiştirilmiş olarak görülmektedir. İşte bu makalede farklı yerlerdeki veriler bir araya getirilmeye çalışılacaktır.

DLT.'te ikisi bir yerden olan kimseler "yerdeş" denir. Hemşehri anlamınadır (I, 407).

Yerdeş: Hemşehri. Yerdeş kişi = Hemşehri adam. Bu iki kişinin bir şehirden olmasıdır. Birbirine " yerdeş" derler. Oğuzca III , 40

Adaş: Arkadaş, Dost I, 61

Yukarıdaki açıklamalardan o dönemde insanların birbirlerine "adaş" veya "yerdeş" diye

---

* *Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü –İzmir / Türkiye.*

[1] **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, s. 4.

seslendiklerini düşünebiliriz. Yine karşılıklı konuşma için gerekli olan sen ve siz zamirleri için şu bilgiler verilmektedir:

Senletti: Ol anı senletti: "O ona karşı "sen" dedirti: (O, birisini ona küçüklere karşı söylenen, aytanan sözle aytattı) Yukarıda söylemiş olduğumuz üzere Türkler, büyüğe "siz" diye aytarlar; kurca kendilerinde aşağı olana sen diye aytarlar. Bundan da alarak "ol anı senletti" derler ki, " O, onu küçültmek için "sen" diye hitap ettirdi demektir.

Sizletttim: Men anı sizlettim: Ben birini ona "siz" diye hitap ettirdim (II, 346-347).

Siz: Çiğilcede büyüklere, sayılan kişilere aytanan bir kelimedir."Sen" demektir. Asıl anlamı sizdir. Küçük olanlara "sen" diye aytanır. Oğuzlar bunun aksini yaparlar (III, 124).

Bunlara göre iki kişi karşılaştığında birbirlerini şöyle söyleyerek tanımaktadırlar:

-Boy kim? (Hangi kabiledensin?)

-Salgur. III , 141 (Salgur'danım.)

Kâşgarlı Mahmut bu konuda şunları söyler: birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman önce selamlaşırlar, sonra “Boy kim?” diye sorarlar. “Hangi kabiledensin?” demektir. “Salgur” diye cevap verir. Yahut kitabın baş tarafında söylediğim boy adlarından birisini söyler. Bundan sonra konuşmaya başlarlar. Yahut durmaksızın ayrılırlar. Böylelikle birisi öbürünün kabilesini tanımış olur (III, 141).

Burada Kaşgarlı iki adamın karşılaştığında önce selamlaştıklarını belirtmektedir. Ancak selamlaşma sırasında neler dediklerini ne yazık ki kaydetmemiştir.

Uzak bir yerden gelen evlat ile anası veya babası arasındaki konuşma şöyle olmuş olmalıdır.

-Kança bardıñ ay ogul (I, 74), Kaçan keldiñ (I, 403) Esen müsen (I, 77), yiniñ sag mu? (III, 154) (Oğul nereye gittin?, Ne zaman geldin, İyi misin?, Sağlığın iyi mi?)

-Temin keldim (I, 409) (Demin geldim).

Bir kişi konuğuna ikramda bulunmak istemektedir. Ancak konuğu hastadır. Bu durumda şöyle konuşabilirler:

-Üzüm yegil azu kagun yegil (I, 88) Bir çöp yegil (I, 318).

(Üzüm ye, kavun ye, bir parça tutmaç ye)

-Özüm agrıdı. (I, 46) Ot içtim (I, 35) Bir öpüm mün (I, 75) bergil (I, 35).

(Karnım ağrıdı ilaç içtim, bir yudum çorba ver)

Bir kişiye şöyle seslenilmektedir:

-Aç, Otamış (I, 96) (Hey, Otamış).
-Uva! (I, 40)
-Aç, berü kel, yim keldür (II, 144) Atka ot bergil (I, 35).
(Hey, buraya gel, yemek getir, ata ot ver!)

Kızılan birisine ise şöyle seslenilmektedir:

-Körüp neçük kaçmadın
Yamar suvın keçmedin
Tavarınnı saçmadın
Yisün seni ar böri (I,79)
Emdi yat, kuşka bolup et (I,36)

(-Beni gördün de neden kaçmadın,
Niye Yamar suyunu geçmedin,
Malını niye dağıtmadın?
Artık seni sırtlan yesin!
Şimdi yat, kuşlara et ol!)

Veya şu konuşmalar da geçmiş olabilir:

-Ol menden öndüñ bardı (I, 40)
(O, benden önce gitti)
-Andık (I, 42)
(Yemin et!)
-Sen bargıl köreyin (III, 130)
(Sen git göreyim)

-Men añar yarmak ötnü/ötünç berdim (I 113)
(Ben ona ödünç para verdim)
-Neçe yarmak berdiñ (III, 220)
(Kaç para verdin?)
Yigirmi yarmak (III, 48 / III, 220)

Sende sag yok (III, 154)

(-Sende akıl yok!)

Bir oyunda ise çocuklar birbirlerine oyun gereği şöyle seslenmektedirler:

-Müñüz müñüz

-Ne müñüz (III, 363)

-Tewey

-Müñüz müñüz

-Ne müñüz (III, 363)

-Eşgek (I, 111)

Irmağın kenarında oynanan bir oyundur. Oyunda birisi (ebe) boynuzlu hayvanları peş peşe söylemeğe başlar. Etrafındaki çocuklar da bunu tekrar ederler. Arada deve ve eşek gibi boynuzsuz hayvanların da adını söyler. Diğer çocuklardan biri dikkat etmeyip bu hayvanların adını söylerse çaya atılır.

-Meniñ bargum yaktı (II, 69)

(Benim gitmem yaklaştı)

-Seniñ barguñ/barasun kaçan (II, 69)

(Senin gitmen ne zaman?)

-Yol ogur bolsun (I, 53), Yol yarasun (III, 87)

(Yol uğurlu olsun, yol dileğine uygun olsun!)

-Sende yarmak bar mu (III, 147)

(Sende para var mı?)

-Bar/yok (III, 147)

(Var/yok!)

DLT'teki örnekler tabii ki benim gösterdiklerimle sınırlı değildir. Ancak bir makale çerçevesindeki bu örneklerin bir fikir verebileceği inancındayım. Makalemi Besim Atalay'ın şu sözleriyle bitirmek istiyorum: "*Divanü Lugati't-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç, beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüzlerce kişi çalışacak ve her çalışan yeni bir cevher bulacaktır.*"

Kaynaklar

- ATALAY Besim, **Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- ATALAY Besim, **Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi II,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- ATALAY Besim, **Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,
Cilt: VIII, Sayı 1, Sayfa: 153-162, İZMİR 2008.

DEDE KORKUT METİNLERİ ÜZERİNDE YENİ DÜZELTMELER (3)

The New Corrections on Dede Korkut Manuscripties

Sadettin ÖZÇELİK*

Özet

Bu makalede, Dede Korkut metinlerinde yanlış okunmuş veya yanlış anlamlandırılmış bazı kelimelerle ilgili yeni düzeltmeler ve bazı tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Yanlış Okumalar, Yanlış Anlamlandırmalar, Düzeltmeler ve Tespitler.

Abstract

In this article, it is discussed that new corrections of some words or structures which were reading or meaning by mistake or wrong in Dede Korkut text.

Key Words: Dede Korkut, Wrong or Missing Word, Correction, Reading and to Give Meaning.

Drs.5a.12 - 5b.3 (ME 6.12 - 7.3) Soylamada sıra yanlışlığı ve eksiklik

"Dizin baśup oturanda **ĥelāl** görkli,

Dulumından aġarsa **baba** (13) görkli,

Aġ südin ŧoya emzürse **ana** görkli.

Yanaşup (5b.1) yola girende ķara **buġur** görkli.

Sevgili **ķardaş** görkli.

Yaŋal ala (2) ėv yanında dikilse **gerdek** görkli,

Uzunca **tenef**i görkli. **Oġul** (3) görkli."

Dede Korkut'taki bazı soylamalarda sıralama yanlışlıkları veya eksiklikler görülür. Yukarıdaki soylamanın dizelerinde de sayılan isimlere dikkat edildiğinde sıralamanın yanlış olduğu ve eksiklikler bulunduğu anlaşılıyor. Soylamada sırasıyla *ĥelāl, baba, ana, buġur, ķardaş, gerdek, tenef, oġul* anılmaktadır. Bence hem bu sıralamada -buġur (erkek deve) ve oġul kelimelerinin yeri bakımından- bir karışıklık olmuş hem de soylamada unutulan veya atlanmış kısımlar bulunmaktadır. Yani, soylama ile ilgili olarak şu sorular sorulabilir: *Buġur,* neden *ķardaş* ve *oġul*'dan önce anılmıştır? Aynı şekilde *gerdek*, neden *oġul*'dan önce anılmıştır. Ayrıca, "Sevgili kardaş görkli" ve "Oġul görkli" cümleleri diğerlerine göre çok kısa, eksik ve kopuk ifadeler gibi görünüyor. En azından diğer sayılanlar için birtakım sıfatların kullanılmış olması da bunu gösteriyor. Bu karışıklık ve eksiklikler, anlatıcı ozan(lar)dan kaynaklanmış olmalıdır.

Drs.7a.3 (ME 10.3) **aşanmış-idi, aşanmış(ı)dı, eşenmişidi** → esenmişidi; esen-: gerilmek, uzatılmak, açılmak.

"Ala śayvānı gök yüzine ŋĈĘŰūòēÒ

Biŋ yėrde ipek ħāliçesi döşenmişidi."

* *Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, sozcelik@dicle.edu.tr.*

Yukarıdaki ilk cümle, Dresden nüshasında beş yerde geçer. Diğer dört cümle ve kelimenin geçtiği yerdeki yazılışları ise şöyledir:

Drs.35b.1: "Ala śayvan gök yüzine ŋĈĘŰŲēÒ"

Drs.63a.12: "ala śayvan gök yüzine ŋĈĘŰŲēÒ"

Drs.103a.2: "Ala śayvan gök yüzine ŋĈĘŰŲěÒ"

Drs.119b.7: "ala śayvān gök yüzine ŋĈĘŰŲěÒ"

Buna göre, üzerinde durduğumuz kelimenin Dresden nüshasında toplam beş yerde geçtiği ve üç farklı şekilde yazıldığı anlaşılıyor:

1. ŋĈĘŰūòēÒ (Drs.7a.3);

2. ŋĈĘŰŲēÒ (Drs.35b.1, 63a.12)

3. ŋĈĘŰŲěÒ (Drs.103a.2, 119b.7)

Araştırmacılar bu kelimeyi, yazım şeklinden dolayı, farklı farklı okumuş ve anlamlandırmışlardır. Şimdi, araştırmacıların Dresden nüshasında üç ayrı şekilde yazılmış olan bu kelimeyi okuyuşları ve -varsa- tercümeleri veya verdikleri anlamları ayrı ayrı görelim:

Muharrem Ergin

yazım	ŋĈĘŰūòēÒ (7a.3)	ŋĈĘŰŲēÒ(35b.1, 63a.12)	ŋĈĘŰŲěÒ (103a.2, 119b.7)
okuma	aşanmış-idi		
tercüme	yükselmişti (1975: 8, 53, 96, 159, 185)		
anlam	*"aşan-: yükselmek (??)"* (DKKII: 21)		

Orhan Şaik Gökyay

yazım	ŋĈĘŰūòēÒ (7a.3)	ŋĈĘŰŲēÒ (35b.1, 63a.12)		ŋĈĘŰŲěÒ (103a.2, 119b.7)	
okuma	aşanmışıdı				
tercüme	yükselmişti (1995: 31)	yücelmişti (1995: 55)	şavk vermişti (1995: 82)	yükselmişti (1995: 121)	şavk vermişti (1995: 137)
anlam	*Sözlükte verilmemiş*				

Semih Tezcan

yazım	ŋĈĘŰūòēÒ (7a.3)	ŋĈĘŰŲēÒ (35b.1, 63a.12)	ŋĈĘŰŲěÒ (103a.2)	ŋĈĘŰŲěÒ (119b.7)
okuma	eşenmişidi	eşenmişidi	eşenmişidi (dipnotta yazım şekline dikkat çekilmiş)	esenmişidi
anlam	*"esen- (eşen-? asan? aşan-?) 'yükselmek' (?)"* (DKON: 408)			

Sadettin Özçelik

yazım	ŋĈĘŰūòēÒ (7a.3)	ŋĈĘŰŲēÒ (35b.1, 63a.12)	ŋĈĘŰŲěÒ (103a.2, 119b.7)
okuma	aşanmışıdı	eşenmişidi	eşenmişidi (dipnotlarda yazım şekline dikkat çekilmiş)

Dresden nüshasında beş yerde geçmiş olan bu kelime, Vatikan nüshasında dört yerde (60b.2, 67b.8, 91b.11, 100a.8) geçer ve ŋĈĘŰŲěÒ şeklinde yazılmış olup ilk üç yerde *'esenmişidi'*, 100a.8'de ise *'esenmişdi'* okunacak şekilde harekelenmiştir. Şimdi de araştırmacıların, bu kelimeye ait Vatikan nüshasındaki örneklerini okuyuşlarını ve kelimeye verdikleri anlamları görelim:

Semih Tezcan

yazım	ŋĈĘŰŲěÒ (60b.2, 67b.8, 91b.11, 100a.8)
okuma	esenmişidi
anlam	*"esen- (eşen-? asan? aşan-?) 'yükselmek' (?)"* (DKON: 408)

Mustafa S. Kaçalin

yazım	ŋĈĘŰŲěÒ (60b.2, 67b.8, 91b.11)	ŋĈĘŰŲěÒ (100a.8)
okuma	asanmış-ıdı	asanmışdı [1]
anlam	*"asan-: (<yas-a-n-) 'açılmak, yayılmak' TDK: DS: XI, 4192b. S.'daki örnek, anlamlandırmağa bakılırsa yas+a-n- 'yaslanmak'tan gelebilir gözüküyorsa da buradaki yapı buna imkân tanımaz"* (KBO: 147)	

Yukarıdaki bilgiler, kelimenin Dresden nüshasındaki yazım şeklinde tutarsızlık olduğunu, tercüme ve anlamının tespitinde karışıklık bulunduğunu göstermektedir. Bu karışıklıklar içerisinde önce yazım şekillerinden hareketle kelimenin nasıl okunması gerektiği üzerinde durmak gerekir. O halde, Vatikan nüshasındaki tutarlı yazılışından hareketle kelimenin kalın sıradan (*asanmışıdı)* mı ince sıradan *(esenmişidi)* mı okunması gerekir? Kaçalin, kelimeyi kalın sıradan okumayı tercih etmiş "asan-: (<yas-a-n-) *'açılmak, yayılmak"* (KBO: 308) şeklinde anlamlandırmıştır. Ancak, aynı kelime için kitabının 147. sayfasında yukarıdaki açıklamayı yapar.

Bence, metinde cümlenin kafiyeli olduğu bir önceki cümlenin sonunda yer alan *döşenmişidi* ve Vatikan nüshasında harekelenişi dikkate alındığında kelimenin *esenmişidi* okunması gerekir. Düşüncemin gerekçeleri:

1. DLT'de *esin-* fiili şöyle geçiyor:*"esin-: Bir şeyi çekmek, germek, uzatmak",* (DLT 1986: 195). Ayrıca aynı fiil kökünden *esil-*, *esiş-* ve *esit-* kelimelerinin anlamları *"esil-: uzamak, uzatılmak"* (DLT 1986: 194), *"esiş-: İp ve benzeri şeyleri -çekmek, germek, uzatmak-ta yardım ve yarış etmek"* ve *"esit-: uzatmak"* (DLT 1986: 195), şeklinde verilmiştir.

Bu anlamlardan hareketle *'sayvan*'ın gerilerek kurulduğu düşünüldüğünde kelimenin geçtiği yerde *"açılmıştı, gerilmişti"* şeklinde tercüme edilmesi metne uygun düşmektedir. Çünkü, *sayvan* direkler üzerine gerilmiş gölgeliktir. Vatikan nüshasında tutarlı ve doğru yazılan bu kelimenin Dresden nüshasındaki yazılışında karışıklık bulunması, yazıcı veya anlatıcıdan kaynaklanmış olmalıdır.

2. Şimdi de *otak, çadır, günlük, ev, gerdek, mudbak* ve *sayvan* kelimeleri için Dresden nüshasında hangi fiillerin kaç defa kullanıldığını bir tablo üzerinde sayfa ve satır numaralarıyla birlikte görelim:

[1] Her iki okuma şekli, harekeye göre yapılmıştır.

İsim	İsim İçin Kullanılan Fiil ve Geçtiği Yerler		
	dik-	**kur-**	**esen-**
otak	8a.13, 38b.11, 40a.5, 62b.9, 63a.10, 72a.1, 78b.9, 96b.11, 113a.12, 137b.2, 149a.7	7a.7, 43a.13, 153b.6	
çadır	9a.5, 65a.12, 90b.7, 91a.6, 97a.9, 102a.11, 132b.10, 144b.9, 145a.1, 145a.13, 147a.12, 148b.11, 153b.6		
günlük	7a.2, 102a.13, 103a.1, 104a.12, 112b.3, 148a.12		
ev	20a.3, 24a.7, 34b.5, 35b.1, 56b.12, 119b.6		
gerdek	5b.2, 46b.6, 46b.7, 96b.12		
mudbak	24a.10		
sayvan	37b.3, 38b.11[2]		7a.3, 35b.1, 63a.12, 103a.2, 119b.7
Toplam	**43**	**3**	**5**

Tablodan çıkan sonuçlar:

2.1. *Otak, çadır, günlük, ev, gerdek, mudbak* için 43 defa *dik-* fiili kullanılmıştır.

2.2. Ayrıca, *otak* için sadece 3 yerde *kur-* fiili kullanılmıştır.

2.3. *Sayvan* için 5 yerde *esen-* fiili kullanılmıştır.

2.4. *Sayvan* için 2 yerde *dik-* fiili kullanılmıştır. Bunlardan biri *otak* ve *sayvan* için ortak kullanılmıştır.

Sonuç: Dede Korkut'ta s*ayvan* için özellikle *esen-* fiili seçilmiş ve kullanılmıştır. Çünkü, *sayvan* diğerlerinden farklı olarak sadece *gölgelik* amacıyla kurulur yani duvarı yoktur. Dolayısıyla *sayvan*la ilgili olarak *açmak* ve *germek* fiilleri öne çıkıyor. Nitekim diğerleri için *dikmek* fiilinin kullanıldığı görülüyor.

3. Dresden nüshasında sin (Ē) yerine yanlışlıkla şın (Ǵ) yazılmış olan başka örnekler vardır:

75a.11: sürer ċċŶē

150b.4: süŋümi źŭŶŤē

Bu durumda, fiilin Vatikan nüshasında doğru yazıldığı ve harekelendiği kafiyeli olduğu *'döşenmiş idi'* fiilinden de anlaşılmaktadır. O halde Dresden nüshasındaki sin'li örneklerin yazılışı doğru, şın'lı yazılmış olan örneklerin yazılışı yanlıştır. Buna göre, *'döşenmiş idi'* fiili ile kafiyeli olduğu dikkate alındığında kelimenin *'esenmişidi: gerilmişti, açılmıştı'* okunması ve anlaşılması gerektiği anlaşılıyor.

Drs.7a.10 (ME 10.10) **ol-(an)**: bulun-(an, mevcut olan)

"Oġlı olanı aġ otaġa, ḳızı olanı ḳızıl otaġa ḳonduruŋ."

Ergin, yukarıdaki cümlede geçen *olan* kelimesini *"ol- olmak"* (DKKII: 232-235) şeklinde işlemiş ve anlam vermiştir. Gökyay, kelimeye *"olmak (türlü yerlerde) olmak, sebep olmak, meydana gelmek, vukubulmak, doğmak"* (DKK: 265) anlamlarını vermiştir.

[2] Bu örnekte otağ ve sayvanın yüklemi ortaktır: "Çetir**[li] otaġ**, ala **śayvan dik**dürdi,"

Bu anlamların yukarıdaki cümlede kullanılışa uygun düşmediği açıktır. Kelimenin cümledeki sözlük anlamı *'bulunmak mevcut olmak'* olmalıdır. Nitekim, aşağıdaki örneklerde de *olan* fiili, aynı anlamda kullanılmıştır:

Drs.7a.12: "Oġlı ḳızı olmayanı Allāh teǾālā ḳarġayubdur"

Drs.8a.3: "Oġlı ḳızı olmayanı Taŋrı teǾālā ḳarġayubdur"

Drs.8b.2: "oġlı ḳızı olmayanı ḳara otaġa ḳonduruŋ."

Drs.8b.7: "Oġlı ḳızı olmayanı Tangrı teǾālā ḳarġayubdur"

Drs.29a.11: "Hey ana, Ǿarabı̣ atlar olan yėrde, bir ḳulunı olmazmı olur?"

Drs.29a.12: "Ḳızıl develer olan yėrde, bir köşegi olmazmı olur?"

Drs.29a.12: "Aġca ḳoyunlar olan yėrde, bir ḳuzıcaġı olmazmı olur?"

Drs.31b.11: "Ḳara boġa dėrisinden bėşiginüŋ yapuġı olan (…) Ḳara Göne"

Drs.33b.6: "Ol gün cigerinde olan er yigitler belürdi."

Drs.42a.10, 11: "Oġlı olan ėvermiş ḳızı olan göçürmiş."

Drs.76b.13: "Ḳara boġa derisinden bėşiginüŋ yapuġı olan (…) Ḳara Göne"

Drs.78a.3: "Ol gün cigerinde olan er yigitler belürdi"

Drs.88b.11: "Ḳaŋlı Ḳoca bu başları ve bu cānvarları gördi, başında olan bit ayaġına dėrildi."

Drs.91a.12: "CemiǾ yanında olan ḳızlar al gėymişleridi"

Drs.101b.4: "şöyle kim başında olan bit ayaġına ėndi."

Drs.112a.9: "İki olan birin vėrdi, biri ḳaldı."

Drs.113a.7, 8: "Dört oġlı olan birin vėrdi, üç olan birin vėrdi, iki olan birin vėrdi."

Drs.152a.10: "Hep anda olan begler aġlaşdılar."

Ayrıca bk. Drs.59a.6, 110b.2 notu.

Drs.10a.10 (ME 16.10) Metinde eksiklik

"Oġlan (8) yumruġıyıla boġanuŋ alnına ḳıya ŧutup çaldı. Boġa götin götin (9) gėtdi. Boġa oġlana sürdi gerü geldi. Oġlan, **yene** boġanuŋ (10) alnına yumruġıyıla ḳatı urdı. **[…]** Oġlan, **bu ḳatla** boġanuŋ alnına (11) yumruġını ŧayadı, sürdi meydānuŋ başına çıḳardı."

Yukarıdaki metinde anlatılan olayların akışı ve cümlelerin yüklemleri incelendiğinde son cümleden önce atlanmış bir kısım olmalıdır. Çünkü, arka arkaya gelen iki cümleden birincisi "Oġlan, **yene…**", ikincisi "Oġlan, **bu ḳatla…**" şeklinde başlıyor. Bu durumda arada atlanmış olan cümlelerin olması gerektiği açıktır. Eksiklik, anlatıcı veya yazıcı ozan(lar)dan kaynaklanmış olmalıdır.

Drs.40b.4-5 (ME 77.4-5) śormaḳ Ǿayb olmasun

"Ammā śormaḳ Ǿayb (5) olmasun, bu otaḳ kimüŋdür? dėdi."

Bu deyim, Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde ve aynı anlamda kullanılmaktadır: *"Densizlik saymazsanız sormak istiyorum, affedersiniz bir şey soracağım"* (Aksoy 1988: 1042). Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te deyim için *"Sorulması teklifsizlik sayılan pek de uygun olmayan bir şeyi sormadan önce özür dilemek için kullanılır"* (ÖTS: 2587) şeklinde bilgi verilmiştir. Şu anda, Türkiye Türkçesinde bunun kısaltılmış şekli *sorması ayıp* ve benzer bir şekil olan *söylemesi ayıp* kalıpları da kullanılır.

Drs.54a.6 (ME 104.6) aşup → geçüp

"Mere ozan, ḳarşu yatan ḳara ŧaġdan aşup

geldügüŋde gėçdügüŋde

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduŋmı?

Ŧaşḳun ŧaşḳun śuları ÿŶēÒ **aşup** → ÿŶ]ŝ geçüp

geldügünde gėçdügünde

Beyrek adlu bir yigide bulış[ma]duŋmı?

Aġır ulu şehirlerden

geldügüŋde [geçdügüŋde]

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduŋmı?

Mere ozan, gördüŋise dėgil maŋa,

Ḳara başum ḳurbān olsun, ozan saŋa!"

Yukarıdaki metinde kelimenin **aşup** okunacak şekilde (ÿŶēÒ) yazılmış olması yanlıştır; kelime **geçüp** (ÿŶ]ŝ)olmalıdır. Bu düzeltme ile ilgili gerekçelerim şunlardır:

1. Dede Korkut'un başka yerlerinde geçen metinlerde birer doğal engel olan *dağ* için **aş-**, *su* için **geç-** fiili kullanılır. Örneklerini söz konusu kelimeleri koyu punto ile yazarak sunuyorum:

Drs.39b.6-8: "Ḳarşu yatan ḳara ḳarlı **ŧaġ**lardan **aş**ar olsa
Allāh teŐālā senüŋ oġluŋa aşut vėrsün!
Ḳanlu ḳanlu **śu**lardan **gėç**er olsa gėçüt vėrsün!"

Drs.43b.9: "Ḳarşu yatan ḳara **ŧaġ**uŋı **aş**maġa gelmişem,
Aḳın-dılı görklü **śu**yuŋı **gėç**mege gelmişem."

Drs.91b.6: "Ḳarşu yatan ḳara **ŧaġ**uŋı **aş**maġa gelmişem,"
aḳın-dılı [görklü] **śu**yuŋı **gėç**mege gelmişem,"

Drs.95a.8: "Arħu Bėli Ala **Ŧaġ**ı dünin **aş**duŋ,
Aḳındılı [görklü] **śu**yın dünin **gėç**düŋ"

Drs.95a.12: "Ḳara ḳara **ŧaġ**lardan ħaber **aş**a,
Ḳanlu ḳanlu **śu**lardan ħaber **gėç**e,"

Drs.121b.3: "Arḳu Bėli Ala **Ŧaġ**dan dünin **aş**duŋ,
aḳındılı görklü **śu**dan dünin **gėç**düŋ,"

Drs.121b.11: "Arḳu Bėli Ala **Ŧaġ**dan dünin **aş**dum,
Aḳındılı görkli **śu**yu dilüp dünin **gėç**düm,"

Drs.124a.6: "Ḳara ḳara **ŧaġ**lardan ħaber **aş**mış,
Ḳanlu ḳanlu **śu**lardan ħaber **gėç**miş."

Drs.130a.1-2: "ḳara ḳara **ŧaġ**lardan ħaber **aş**dı,
ḳanlu ḳanlu **śu**lardan ħaber **gėç**di,"

Drs.135b.5: "Arḳu Bėli Ala **Ŧaġ**dan dünin **aş**an [yigit]
Aḳındılı görkli **śu**yı dilüp **gėç**en [yigit]"

2. Vatikan 78a.5'te de cümlede *su* için, **geç-** fiili kullanılmıştır:

"Ŧaşḳun ŧaşḳun **śu**ları **geç**üp geldüŋ"

3. Tonyukuk yazıtında da *dağ* için **aş-**, *ırmak* için **geç-** fiilleri kullanılmıştır:

"Altun **yışı**g yolsuzun **aş**tımız, irtiş **ögüz**üg keçigsizin **keç**timiz = Altın dağını yol olmaksızın aştık, İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik" (Tonyukuk K.11).

Buna göre, anlatıcı veya yazıcı ozanın Drs.54a.6'da *geç-* yerine yanlışlıkla *aş-* fiilini kullandığı anlaşılıyor. Buradaki fiil *geçüp* olmalıdır.

Drs.59a.6, 110b.2 (ME 114.6, 217.2) **olança**: bütün

"Būy! Deli, boġma çıḳaracaḳ, olanca Ǿaybumuzı [başumuza] ḳaḳdı."

Drs.110b.2: "Bir śordı, olanca südin aldı."

Ergin, yukarıdaki iki cümlede geçen *olanca* kelimesini *"ol- olmak"* (DKKII: 232-235) fiilinin altında işlemiş ve *'olanca'* (1971: 88, 170) şeklinde tercüme etmiştir. Gökyay, kelimeye *"olanca, bütün, hep, ne var ne yok"* (DKK: 265) şeklinde anlam vermiş; *'olanca'* (1995: 76, 128) şeklinde tercüme etmiştir.

Bu durumda, tercümede bir sıkıntı yoktur. Ancak, her iki cümleye uygun olan anlam, '*mevcut, bütün'* olmalı ve sözlükte işlenmelidir. Bu düşüncemizi yukarıdaki Drs.7a.10 notundaki örnekler de destekler.

Drs.77b.13 (ME 151.13) Metinde eksiklik

"Arı śudan abdest aldılar,

[aġ alınların yėre ḳodılar],

iki rekǾat namaz ḳıldılar"

Yukarıdaki cümlede gösterdiğim tamirin başka yerlerde geçen şu kalıp kullanılış örneklerine göre gerekli olduğu anlaşılıyor:

Drs.33b.2-3: "Arı śudan abdest aldılar, aġ alınların yėre ḳodılar, iki rekǾat namāz ḳıldılar."

Drs.62a.3: "Ḳalın Oġuz begleri, arı śudan abdest aldılar, aġ alınların yėre ḳodılar, iki rekǾat namāz ḳıldılar,"

Drs.68a.4: "Arı [śudan] abdest aldı, aġ alnın yėre ḳodı, iki rekǾat namaz ḳıldı"

Drs.98b.7: "Amennā ve śaddaḳna, maḳśūdumuz Ĥaḳ teǾālā dergāhında ĥāśıl oldı dėyüp arı śudan abdest aldı, aġ alnını yėre ḳodı, iki rekǾat namaz ḳıldı."

Drs.92a.11 (ME 180.11) **yırtar** → partar; part-: yere vurup parçalamak.

"Kāfirler eydür: Şimdi yigidi atar yıḳar, serer ďòÃĎŃ partar."

Ergin, yukarıdaki cümlede geçen ve metindeki yazılışı gösterilen kelimeyi *pırtar* okumuş, dipnotta yazım şekline dikkat çekmiş; söz dizininde anlamını *"pırt-: delmek, delip etini dışarı çıkarmak, sivri bir şeyle (meselâ boynuzla) delik deşik etmek"* (DKKII: 250) diye vermiş; tercümesini ise, *"…delik deşik eder"* (1971: 141) şeklinde yapmıştır.

Gökyay, aynı kelimeyi *yırtar* okuyarak *"yolmak, tırnaklamak, tırnakla çizmek, yaralamak, bölmek, parçalamak, zorla kırmak, zorla koparmak"* (DKK: 312) anlamlarını vermiş ve *"…yırtar"* (1995: 111) şeklinde tercüme etmiştir.

Tezcan'ın kelimeyi okuyuşu, yazdığı nottaki yorumu ve dizindeki açıklamaları ise, birbirine uygun düşmüyor: Tezcan, kelimeyi *yırtar* okumasına karşılık kelimeyle ilgili olarak şu notu yazmıştır: *"Ergin pırtar, Gökyay yırtar. Oysa EDPT 358 bert- 'to injure, hurt', sonsesteki t'nin etkisiyle ön sesteki tonsuzlaşma ile pert-!"* (DKON: 248). Tezcan'ın dizinde verdiği notlar ise, şöyledir: *"pert- 'yaralamak' (belki: yırt- 'parçalamak') (← pırt-)"*; *"pırt- (→ pert- 'yaralamak' ya da yırt- 'parçalamak')"* (DKON: 417); "yırt- *'parçalamak'(?)(← pırt-)*" (DKON: 423).

Ben, kelimeyi Gökyay gibi *yırtar* okumuştum.

Derleme Sözlüğü 3402'de *partmak* fiili, *yere vurup parçalamak* anlamında Denizli Acıpayam'dan *"Karpuzu partta yiyelim"* örnek cümlesiyle derlenmiştir ki bu anlam ve kullanılış metnimize gayet uygun düşüyor. Ayrıca, ADİL 442'de aynı fiil kökünden gelen *'partaxlamax'* için *'doğramak'* anlamı verilmiştir.

Buna göre, metinde ďòÃĎŃ şeklinde yazılmış bulunan bu kelimedeki yanlışlık sadece re (ċ) yerine *ze (ď)* yazılmış olmasıdır. Kelime, *'partar'* şeklinde okunmalı *'yere vurup parçalamak'* olarak anlaşılmalıdır.

Drs.108a.3 (ME 212.3) **ḳalın** → ḳalan begler: Diğer beyler

Bu notta, önce üzerinde duracağım kelimenin araştırmacılar tarafından okunuş şekillerini vermek istiyorum:

Ergin: "Yigenek babası-y-ile görişdi. Andan ḳalan bigler görişdi."

Gökyay: "Yegenek babasıyıla görüşdü." (DKK: 103.28)

Tezcan: "Yėgenek, babasıyıla görişdi, andan ḳalın begler [ile] görişdi."

Özçelik: "Yegenek, babasıyıla görişdi, andan ḳalan begler [ile] görişdi."

Gökyay, cümlenin ikinci kısmını atlamış ve herhangi bir düzeltme yapmamıştır. Ergin, metinde ụṭòš yazılmış olan kelimeyi *ḳalan* okumuş, Tezcan ise, *ḳalın* okumayı tercih etmiştir. Sözün gelişine göre Ergin'in okuyuşunun doğru olduğu anlaşılıyor.

Yukarıdaki metinde, bir savaştan sonra düşman elinden Yegenek'in kurtardığı babası Kazılık Koca ile görüştüğü, ardından diğer beylerin de Kazılık Koca ile görüştükleri anlatılmaktadır. Kelimenin burada *ḳalın* olma ihtimali çok zayıftır. Çünkü, Dede Korkut'ta *Ḳalın oġuz begleri* tamlaması geçiyor, fakat *kalın begler* şeklinde bir tamlama hiç geçmiyor. Bu nedenle kelime *'kalan: diğer'* şeklinde okunmalı ve anlaşılmalıdır.

Ben, önceki okuyuşumda kelimeyi kalan okuyan Muharrem Ergin'in haklı olduğunu söylemiş, her iki cümlenin öznesinin Yegenek olduğunu düşünerek Tezcan'ın cümleye yaptığı eklemeyi (ile) doğru bulmuş ve cümlenin *"Yegenek, babasıyla görüştü, sonra diğer beyler ile görüştü."* şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştim. (Özçelik 2005: 233-234)

Ancak, buradaki iki cümleden birincisinin öznesi *Yegenek*, ikincisinin ise, *Kalan Begler* olması gerekiyor. Çünkü, savaş sonrasında, önce Yegenek babası (Kazılık Koca) ile görüşüyor sonra diğer beyler de aynı kişiyle görüşüyor.

Dede Korkut'taki şu örneklerde de *ḳalan* kelimesi, *diğer* anlamında sıfat olarak kullanılmıştır:

Drs.128a.6: "**Ḳalan** kāfirler yılup meydānı śalup ḳaçdı."

Drs.139b.7: "Ḳızcuġazuŋ bėlini üzer yer altında ḳızcuġazuma binerimiş. **Ḳalan** ölülerümüzi cemŐ ėderimiş."

Drs.147b.13: "Ŧaş Oġuz beglerinden Aruz, Emen ve **ḳalan** begler bunı ėşitdiler, eyitdiler"

Bu durumda, İsmet Cemiloğlu'nun *"Andan ḳalan bigler görişdi."* cümlesindeki *kalan* kelimesi için *"İç Anadolu Bölgesi ağızlarında halen yaşamakta olan ve 'sonra' anlamına gelen bir son çekim*

edatıdır." (2001: 46) şeklindeki değerlendirmesinin de yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, kelimenin cümlede *'diğer'* anlamında sıfat olduğu açıktır. Bu kelimeden önceki *'andan'* kelimesi *'sonra'* anlamında olduğuna göre *'kalan'*ın aynı anlamda kullanılmış olduğu söylenemez. Nitekim Ergin, cümleyi şöyle tercüme etmiştir:

"Yigenek babasıyla görüştü. Ondan sonra geri kalan beyler görüştü." (1971: 167)

Drs.119a.6 (ME 234.6) **sevinç vėr-**: Müjde vermek

"At ağızlu Aruz Ḳoca ėvine çapar geldi, atasına Basatuŋ **sevinç vėr**di: Muştulıḳ! Oğluŋ Depegözi depeledi, dėdi."

Semih Tezcan, yukarıdaki cümlede geçen *sevinç ver-* fiili için şu notu yazmıştır: *"Ergin II, 266 'sevinç, müjde', Gökyay, Söz Dizini 278 sevinç 'ferah, neşe, sevinç, şadlık', 279 sevinç ver- 'sevindirmek, sevinilecek haber vermek'. Bunlar arasında Ergin'in verdiği 'müjde', Gökyay'ın verdiği 'sevinilecek haber' karşılıkları doğrudur. Ancak sözcük Tar.S.ne girmemiş ve başka Türk dillerinde buna yaklaşan bir anlamı bulunduğu belirlenmemiştir. Bu yüzden şu eklemeleri yapmayı gerekli buluyorum: Karaçay-Rus. 590 süyümçü = süyünçü 'iyi bir haber, bir müjde karşılığı verilen armağan'; DerS. 3790 süyümcü 'muştucu' (Kadıçiftliği-İst., yani Tatar veya Kafkasya göçmenleri)"* (DKON: 318).

Tezcan'ın bu tespitine bazı örneklerle katkıda bulunmak istiyorum. Kısasü'l-Enbiya'da *sevinç 'müjde', sevinç ver- 'müjde vermek'* ve *sevinç keltür- 'müjde getirmek'* deyimleri geçer:

"Ey ata <u>sewünç</u> saŋa bıçak üze teŋri atı bitiglig turur, boguzum neteg keser tedi." (KE: 51v.8)

"…ogul kız tugurmas evlügümni salahga keltürdi, İsmail ve İshak atlıg peygamber ogullardın <u>sewünç ber</u>di, düşmenim Nemrudnı helak kıldı" (KE: 210r.12)

"Korkmagıl biz ferişteler-biz, saŋa <u>sewünç keltür</u>dük Saredin ogluŋ bolur tep." (KE: 59v.15)

Ayrıca, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde *müjde* kelimesinin karşılıkları şu şekilde verilmiştir: *"süyinşi, kıvanıştı (Kazak), cakşı kabar (Kırgız), huşħabar (Özbek), söyiniçli habar (Tatar), hoş habar (Türkmen), söyünçe (Uygur)"* (KTLS: 618-619).

Drs.126a.7 (ME 248.7) **altumda** → altumda[ki]

"Altumda → altumda[ki] al ayġırum ne begenmezsin? Seni gördi oynar.

Egnümdeki demür ŧonum çignüm ḳıśar."

Yukarıdaki mısralar, Begil oğlu Emren'e ait bir soylamanın başında geçer. İkinci mısranın başında geçen "*egnümdeki* demür ŧonum" tamalamasına göre birinci dizedeki tamlamanın "*altumda[ki]* al ayğırum" şeklinde tamir edilmesi gerektiği anlaşılıyor. Ayrıca, bu soylamaya verilen cevapta da tamlama, teklif ettiğim yapıya uygun şekilde geçmektedir:

Drs.126b.4: "**Altuŋdağı** *al ayġır*ı bilürüz, Begilüŋ-dür, Begil ḳanı?

(…)

Egnüŋdağı *demür ŧon*uŋ Begilüŋ-dür, Begil ḳanı?"

Bu, anlatıcı veya yazıcıdan kaynaklanan bir eksikliktir.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- AKSOY Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1988.
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.
- GÖKYAY Orhan Şaik, **Bugünkü Dille Dede Korkut**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.
- GÖKYAY Orhan Şaik, **Dede Korkut Hikâyeleri**, Dergah Yayınları, İstanbul 1995.

🕮 ÖZÇELİK Sadettin, **Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.

🕮 ÖZÇELİK Sadettin, **Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

ADİL : **Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti I,** (Redaktörler: Akad. M. Ş. Şireliyev, M. İ. İslamov), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1999.

DerS : **Derleme Sözlüğü** C. I-XI, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1965-1979.

DKII : ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer),** Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1991.

DKK : GÖKYAY Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.

DKO : TEZCAN Semih; Boeschoten, Hendrik, **Dede Korkut Oğuznameleri**, Yapı Kredi yayınları: 1441, İstanbul 2001.

DKON : TEZCAN Semih, **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, Yapı Kredi yayınları: 1457, İstanbul 2001.

DLT : ATALAY Besim, **Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi**, Türk Dil Kurumu yayınları (4 Cilt), Ankara 1986.

Drs. : Dede Korkut'un Dresden nüshası.

KBO : KAÇALİN Mustafa S., **Dedem Korkudun Kazan Bey Oğuz-nâmesi**, Kitabevi, İstanbul 2006.

KE : ATA Aysu, **Ḳıśaśü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)** (2 cilt), Türk Dil Kurumu yayınları: 681-1, 2, Ankara 1997.

KTLS : ERCİLASUN Ahmet Bican (vd.), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

ME : ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile),** Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, Ankara 1989.

ÖTS: KARDAŞ Nevin vd., **Örnekleriyle Türkçe Sözlük** (4 cilt), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 2000.

Vat. : Dede Korkut'un Dresden nüshası.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,
Cilt: VIII, Sayı 1, Sayfa: 163-170, İZMİR 2008.

TÜRKÇEDE ÇİFT GEÇİŞLİ FİİLLER

Ditransitive Verbs in Turkish

Jale ÖZTÜRK*

Özet

Nesneye derin yapıda bakılınca, geçişli fiillerin aldıkları yönelmeli ögelere de nesne denilebilir. Yönelmeli nesnelerin varlığını kabul ettiğimiz takdirde de bazı fiillerin hem yüklemeli hem yönelmeli zorunlu öge aldıklarını görmekteyiz. Bu şekilde hem yüklemeli hem yönelmeli zorunlu öge alan bu tür fiillere çift geçişli fiil diyebiliriz. Öyle ise fiiller nesne alma durumlarına göre geçişsiz, geçişli ve çift geçişli olmak üzere üç kısımda incelenebilir.

***Anahtar Kelimeler*:** Nesne, Yükleme, Yönelme, Çift Geçişli Fiil.

Abstract

When we look at deep structure of the object, it can be said that transitive verbs which take dative elements are also objects. If we accept the existence of dative objects we can also see that some verbs take both accusative and dative mandatory elements These kinds of verbs (that take accusative and dative elements)can be called ditransitive verbs. Thus, verbs can be classified under three headings as transitive, intransitive and ditransitive according to their states of taking objects.

***Key Word*:** Object,Accusative, Dative, Ditransitive **.**

Giriş

Fiilleri içerikleri bakımından üçe ayırmak mümkündür; oluş fiilleri kılış fiilleri ve durum ve tasvir bildiren filler. Bunlardan oluş bildiren filler geçişsiz, kılış bildiren fiiller geçişli, durum ve tasvir bildiren fiillerin ise çoğu geçişsiz olmakla beraber birkaç fiilin de geçişli olduğu görülmektedir.[1] Oluş fiilleri kendi kendine yapma ifade ettiği için her hangi bir nesne almazken, kılış fiilleri zorunlu olarak bir nesneye ihtiyaç duyarlar. Bu açıdan zorunlu öge olarak nesne isteyen fiillere geçişli, nesne istemeyen fiillere geçişsiz fiil denmektedir. Biz bu çalışmada öncelikle geçişli fiilin zorunlu ögesi olan nesne kavramına derin boyutlu bakacağız. Nesne teriminin yalnızca ekli veya eksiz yükleme hâlinde olan öge için kullanılması ne kadar doğrudur? Türkçede yönelmeli hattâ çıkmalı nesneler de yok mudur? Bu yazıda çıkmalı nesnelerden çok, özellikle öteden beri bazı araştırmacılar tarafından öne sürülen yönelmeli nesne konusuna açıklık getireceğiz. Türkçe Sözlük'ten (TDK) zorunlu öge olarak hem yönelmeli hem yüklemeli öge isteyen fiilleri tespit ederek bu fiillere **çift geçişli (ditransitive)** fiil diyebilir miyiz sorusunun cevabını arayacağız.

Öncelikle geçişli fiilin zorunlu ögesi olan nesne kavramı üzerine araştırmacıların neler dediklerine bakalım:

Nesne için "*Yüklemin etkisini üzerine alan, öznenin yaptığı eylemden etkilenmiş varlık ya da niteliği gösteren tümce öğesine* ***nesne*** *denir."* diyen Dizdaroğlu, nesnenin bulunduğu her cümlede etkilenme olduğunu belirtir ve bu etkilenmenin nesne aracılığıyla olduğuna dikkat çeker.[2]

---

* *Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, ozturkj@gmail.com*

[1] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 531-533.

[2] Hikmet Dizdaroğlu, **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Ankara, 1974, s. 77.

Ergin ise ,"*Fiilin tesir ettiği nesneyi, şahsı, şeyi karşılayan cümle unsurudur. Fiillerin bir kısmı yapma, bir kısmı olma ifade eder. Yapma ifade edenlerin hareketi fiilden başka bir nesneye yönelir, ona tesir eder. Olma ifade edenlerin hareketi ise faile yönelir, onun üzerinde kalır. Demek ki geçişli fiiller tesir edecek bir nesne isterler. İşte bu nesneyi karşılayan cümle unsuru nesnedir. Şu hâlde nesne, yalnız fiili geçişli cümlelerde bulunur,* der. Fiilin etkilediği unsurun nesne olduğunu, nesneyi yalnızca geçişli fiillerin istediğini ifade eden Ergin, fiilin tesir ettiği şeyi karşılama özelliği üzerinde durmuş, ancak nesnenin yalnızca ekli veya eksiz akuzatifle yükleme bağlandığını dile getirmiş, fiilin tesirini üzerine alan diğer hâl çekimli unsurlardan hiç söz etmemiştir.[3]

Nesne için "*Cümlede yüklemin bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge nesnedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkiler. Nesne, geçişli fiil cümlelerinin zorunlu ögesidir. Yani geçişli fiilin gösterdiği hareketin nesne olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Geçişsiz fiillerde ise kılış ve oluş öznenin üstündedir. Böyle fiiller nesne istemez."*, diyen Karahan, geçişsiz fiillerde kılış ve oluş öznenin üzerinde iken geçişli fiillerin nesneye yönelerek onu etkilediğini söyler ve nesnenin geçişli fiillerin zorunlu ögesi olma özelliğine dikkati çeker.[4]

Bilgegil,"*Yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede, bu yüklemin etki alanını ifade eden kelime veya kelime grubu nesneyi teşkil eder*, diyerek nesnenin geçişli fiilin etki alanını ifade etme özelliğine vurgu yapar ve –i hâlinde olanların belirtili, yalın hâlde bulunanların belirtisiz nesne adı aldıklarını belirtir.[5]

Kahraman da "*Adın ekli ve eksiz nesne durumunda bulunan tümleçlerdir"* şeklinde tanımladığı nesnenin belirtili ve belirtisiz nesne olarak ikiye ayrıldığını ifade eder.[6]

Eker, *bir tümce veya yan tümce içinde yüklemle doğrudan ilişkili olan ögedir. Geçişli eylemlerle oluşturulan yüklemler nesne alabilir. Belirtili nesne ve belirtisiz olmak üzere iki türlü nesne vardır* dedikten sonra, Boz'un bu konudaki çalışmasına atıfta bulunarak *tümce ögelerini belirlemede derin yapının göz önüne alınması durumunda +Dan ekli ögelerin de nesne olabileceği görüşü* olduğundan söz eder.[7]

Banguoğlu "*Cümlede kimsenin dolayısı ile yüklemin etkilediği kişiyi veya şeyi temsil eden kelimeye nesne diyoruz.*" şeklinde tanımladığı nesnenin adların kimi ve kim hâllerinde olduğunu belirtir ve "*istem yönünden ortada fiillerden ve kime hâlinde nesne isteyen fiillerden bahsettik. Gerçekten az sayıda bazı filler anlamca geçişli olmakla beraber kime hâlini isterler.*" diyerek şu örnekleri verir: "*Hemşire hastaya bakıyor. Bu çocuğa kıymayın. Kamyon bir ineğe çarptı çocuklar erkenden işe başladılar."* Verilen bu örneklerde de açıkça görüldüğü gibi, yönelmeli bazı isimlerin de cümlede nesne olabileceğine işaret eden Banguoğlu, bu bakış açısıyla, Dizdaroğlu, Ergin, Karahan, Bilgegil ve Kahramandan farklı olarak *kimi hâli* yanında *kime hâlinde*ki nesnelerin de var olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca burada dikkat çeken başka bir durum da Banguoğlu'nun **bak-** ve **kıy-** eylemlerini geçişli olarak değerlendirmesidir, hâlbuki bilindiği üzere **bak-** ve **kıy-** fiilleri yüklemeli bir tamlayıcı almazlar. **çarp-** fiilinde de dikkati çeken yüklemin etkisini üzerine alan ögenin bazen yönelmeli, bazen yüklemeli öge almasıdır: arabayı **çarp-**, arabaya **çarp-** , bazen de ikisini de aynı cümlede alabilmektedir. Kafayı pencereye çarp- gibi.[8]

Banguoğlu gibi farklı bir düşünceye yer veren bir başka araştırmacı da Emre'dir. Emre, *ikinci nesne tümleci* adını verdiği cümle ögesini şu şekilde izah ediyor: "*İkinci nesne tümleci: Vermek fiiliyle ve anlam değeri buna yakın fillerle kurulan cümlelerde iki nesne tümleci bulunur; e- belgili olanlara ikinci nesne tümleci denilir: Çocuğa annesi bir kitap **verdi**. Öğretmen sınıfa matematik dersi **verdi**. –Alınan haberler gönüllere sevinç **getirdi**. – Dadı hasta çocuğa ilâcını **içirdi**.- Anne yaramaz çocuğa ceza **verdi**.*

[3] Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s.400.
[4] Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 25.
[5] Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul, Güzel Sanatlar Matbaası 1963, s. 31-32.
[6] Tahir Kahraman , **Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi**, Ankara, 1996, s. 188.
[7] Süer Eker, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, Ankara 2004, s. 455-456.
[8] Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 528.

*v.b.**Gönder- , göster- , yolla-, ısmarla-**… ve anlamca yakınları fiillerle kurulan cümleler de ikinci nesne tümleci alır".*[9]

Yine aynı makalede Emre , +Dan ekli nesnelerden de söz etmekte, ancak bir farkla , yönelmelileri *ikinci nesne tümleci* diye adlandırırken, çıkmalı olanların nesne rolünü oynadıklarını belirtmiştir. *Ten tümleci nesne (object) rolünü oynayabilir:"Vekil uzun uzun ekonomik işlerden bahsetti. – Kendisini gördüm ama o işten söz açmadım. – Herkes ondan şüpheleniyor. vb."* Ayrıca Emre'nin verdiği örneklerde Banguoğlunun verdiği örneklerden farklı olarak hem yüklemeli hem yönelmeli zorunlu etkilenen görülmektedir.[10]

Banguğlu ve Emre gibi yönelmeli nesnelerden söz eden bir başka araştırmacı da Eckmann'dır. Yönelmeli nesneleri Eckmann da *dolaysız nesne* terimi ile karşılamış ve bu nesne türünden örnekler vermiştir:

"***Nesne,** Fiilin ifade ettiği harekete uğrayan şahıs veya nesneyi belirten bir kelime veya kelime grubudur. Nesne, dolaysız (akuzatif hâlinde) veya dolaylı (datif hâlinde) olabilir."(Eckmann, 1988; 152)* diyen Eckmann, aynı konuya ***datifin kullanışları*** bölümünde de yer vermiştir; "*birçok isim veya fiil, vasıta ve gâye ifadesi için datif eki alırlar (dolaylı nesne datifi) : ol kentni Haci Benging vârisleringa bedri " o şehri Hacı Bey'in varislerine verdi"Z 15b:5, eyesige kaytardum eşyasını " eşyasını kendisine iade ettim" İsk. 211a:3, Hazret-i Sahib Kıranga haber boldı " Hazret-i Sahipkırana (Timur'a) haber ulaştı." Z 38b:9s. 60152"* Eckmann'ın verdiği örnek cümlelerde de fiillerin hem yönelmeli ve hem yüklemeli zorunlu öge aldıkları görülmektedir.[11]

Şimşek ise nesne türleri başlığı altında *dolaylı nesne* adını verdiği nesneyi şu şekilde izah etmiş: *"Türkçede kimi yönelmeli ve çıkmalı tümleçlerle araç tümleçlerinde nesne özelliği görülmektedir. Örneğin "Otomobil **ağaca** çarptı/ Hasta **verilen muhâllebiden** yedi/ **Onunla** Ankara'da karşılaştım tümcelerinde italik dizili tümleçler, nesne özelliği taşımaktadır. Çünkü bağlandıkları kılıştan doğruca etkilenmektedirler,* dedikten sonra *dolaylı nesneleri; yönelmeli nesne, çıkmalı nesne, araçlı nesne, ilgeçli nesne* olmak üzere dörde ayırmıştır. Şimşek, bu duruma pek az kaynakta yer verildiğini belirtmiş ve nesne, kılışın etkisini doğrudan alan öge olduğuna göre bu tür ögelerin de nesne olarak değerlendirilmesi gerektiğini özellikle belirtmiştir.[12]

Samim Sinanoğlu da Türkçede –i'li ve –e'li olmak üzere iki çeşit nesnenin olduğunu ve bazı fiillerin anlam farkı bile olmadan iki çeşit nesne ile kullanılabildiğini şu örnekler üzerinde izah eder: *birini vurmak- birine vurmak, bir yeri teşrif etmek- bir yere teşrif etmek .*[13]

Banguoğlu, Emre, Eckmann, Sinanoğlu ve Şimşek'in verdikleri örneklerden ve değerlendirmelerinden şu sonuca ulaşıyoruz: Bazı geçişli fiiller yönelmeli nesne alırlar.

Boz bu konuda yaptığı tespitlerde +A ekli nesne için; anlamca geçişli fiillerin *+I yerine +A' yı zorunlu öge olarak almaları durumunda bu ögeler +A ekli nesne olarak kabul edilebilir diyerek +A ekli (yönelmeli) nesnenin varlığını kabul eder.*[14]

Deny de bak- ve şaş- fiillerini geçişli fiil olarak kabul eder ve bu fiillerin aldıkları yönelmeli zorunlu ögelerin fiilin etkisini üzerine aldıklarını, yani nesneleri olduklarını kabul eder.[15]

Aliyeva yönelmeli, bulunmalı ve çıkmalı ögelerin hepsinin dolaylı tümleç olarak değerlendirilemeyeceğini ve bu ekleri alan ögelerin ne zaman yer zarflığı (dolaylı tümleç), ne zaman nesne olacağını şu örnekler üzerinde izah etmiştir:

---

[9] A. Cevat Emre Türkçede Cümle, **TDAY- Belleten 1954**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 128
[10] A.Cevat Emre, **age,** s. 128
[11] Janos Eckmann, **Çağatayca El Kitabı**, Çev: Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988, s. 59.
[12] Rasim Şimşek, **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Kuzey Gazetecilik ve Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş. Trabzon 1987, s. 111-115.
[13] Samim Sinanoğlu, Basit Cümlede Nesne ve Tümleç, **Türk Dili**, C. 6, S. 67, TDK Yayınları, Ankara 1957, s. 368-371.
[14] Erdoğan Boz, Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 501-511.
[15] Jean Deny, **Türk Dili Grameri**, Çev: Ali Ulvi Elöve, TDK Yayınları, Ankara 1941, s. 185.

*Bu kitabı **ona** ver. **ona** (dolaylı nesne)*

***Yalanlarına** artık kimse inanmıyor.**yalanlarına** (dolaylı nesne)*

*Ben **kimsenin işine** karışmam. **kimsenin işine** (dolaylı nesne)*

*Bunu **kimden** duydun. **kimden** (dolaylı nesne)*

***Dostlarım arasında** öyle biri yok. dostlarım arasında (yer zarflığı)*

*Güneş güler, kuşlar uçar **havada**. Havada (yer zarflığı)*[16]

Aliyeva'nın da belirttiği gibi 1. cümlede **ver-** fiilinden ***bu kitabı*** ögesi yanında ***ona*** ögesi, inanma- fiilinden de ***yalanlarına*** ögesi, ***karışma-*** fiilinden ***kimsenin işine*** ögesi, ***duy-*** fiilinden ***kimden*** ögesi etkilenmektedir. Ancak ***dostlarım arasında*** ve ***havada*** ögeleri yüklemden etkilenmemekte, yüklemin anlamını yer açısından tamamlamaktadırlar.[17]

Aynı görüşe Börekçi de rastlıyoruz: *Sana baktım, âşık oldum Türkiye* cümlesinde "Sana" tamlayanı "yalın" ya da belirtme durumunda olmadığı için, bak- fiilinin geçişli kabul edilmediğini, hâlbuki işlevsel niteliği ile yaklaşıldığında bak- fiilinden etkilenenin **sana** ögesi olduğunu söyleyen Börekçi, bak- fiilinin geçişli sayılması gerektiğini ifade eder. *Sokakta ayak üstü konuştuk oradan buradan* cümlesindeki *oradan buradan* ögesini de +Dan'lı nesne olarak değerlendirmesiyle klasik nesne anlayışının dışına çıkmıştır.[18]

Dikkati çeken başka bir durum da yükleme ve yönelme hâlinin Anadolu ağızlarında birbirinin yerine kullanılmasıdır. Özellikle Korkmaz "*Batı Anadolu ağızları içine serpilmiş bulunan bu görünüm, böyle bir yaygınlık ve kurallılık göstermemekle birlikte yer yer öteki bazı Anadolu ağızlarında da göze çarpmaktadır.*" diyerek Batı Anadolu ağızlarında bu duruma sık rastlandığını söylemiştir. [19] Günay da Rize ağzından benzer örnekler tespit etmiştir.[20] Bu eklerin birbirinin yerine kullanılması eklerin işlevlerinin birbirine yakın olduğunu gösterir.

Yalnızca Anadolu ağızlarında değil, tarihî Türk lehçelerinde de yönelme ve yükleme hâllerinin işlev yakınlığı dikkat çekmektedir. Çağataycada yönelme hâlinin bu görevine Eckmann *dolaylı nesne datifi* adını vermektedir.[21] Karamanlıoğlu da Kıpçak Grameri adlı eserinde Kıpçakça'da yönelme hâli hakkında bilgi verirken Kıpçak gramerlerinde **yönelme hâli'**nin yükleme hâli –nı/ni ile birlikte "mef'ulü bih" olarak beraber ele alındığını, ancak aradaki farkın belirtilmediğini ve yükleme hâline birinci mef'ul, yönelme hâline de ikinci mef'ul dendiğini belirtmiştir.[22]

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere nesne, yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede, bu yüklemin etki alanını ifade eden ekli ya da eksiz yükleme hâlli (akuzatif) kelime veya kelime grubudur ifadesini şüpheyle karşılamak gerekir; bazen yüklemin etki alanını ifade eden öge yükleme yönelmeli veya çıkmalı olarak hatta vasıta hâli ile de bağlanmış olabilir. Nesne kavramını derin yapıda düşünürsek, fiilin gerçekleşebilmesi etkileyeceği varlığa bağlıdır, fiil, ancak o varlık üzerinde gerçekleşebilir. Örneğin *okuyacağınız bir şey* olmadan *okuma* eylemi, *atacağınız* bir şey olmadan *atma* eylemi gerçekleşemez. O hâlde bizim bir ögeye nesne diyebilmemiz için iki şartın yerine gelmesi gerekir. Birincisi eylemin gerçekleşebilmesi için o ögenin zorunlu olması, ikincisi eylemin etkisinin o öge üzerinde hissedilmesi. Bu açıdan baktığımızda Banguoğlu'nun[23], Emre'nin[24] ve Eckmann'ın[25], Şimşek'in,[26] Sinanoğlu'nun,[27]

---

[16] A Hatire Aliyeva, "Türkiye Türkçesinde İsmin Hâlleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları", **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 158-161.
[17] Hatire A Aliyeva, **age,** s. 158-161.
[18] Muhsine Börekçi Türkçe, Öğretimi Açısından Çatı Kavramı, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 487-499.
[19] Zeynep Korkmaz, Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie- Morfologie Bağlantısı, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar** 2.Cilt, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 223.
[20] Turgut Günay, **Rize İli Ağızları**, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1978, s. 110.
[21] J.Eckmann, **age,** s. 60-61.
[22] Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 67-68.
[23] Tahsin Banguoğlu, **age,** s. 528.
[24] A.Cevat Emre, **age,** s. 128.
[25] J.Eckmann, **age,** s. 60-61.

Aliyeva'nın[28], Börekçi'nin[29] de belirttikleri gibi geçişli fiillerin aldıkları bazı yönelmeli ögelere de nesne denilir Bu durumda, geçişli fiil, yalnızca yükleme hâlini zorunlu etkilenen öge olarak isteyen fiil değildir, yönelmeli veya çıkmalı nesneye ihtiyaç duyan fiiller de geçişli fiildir.

Şimdiye kadar bazı nesnelerin yönelme hâli ile de fiile bağlanabileceğini izah ettik. Hem Emre[30] ve hem Sinanoğlu[31] bir başka şeye daha işaret ediyorlar:

Bazı fiiller, biri yüklemeli, biri yönelmeli olmak üzere iki nesne almaktadırlar. Yani hem yönelmeli hem yüklemeli zorunlu etkilenen öge alan bu fiillere de çift geçişli fiil (ditransitive) diyebilriz. Bu durumda fiiller, nesne alma durumları açısında **geçişsiz**, **geçişli** ve **çift geçişli fiiller** diye üçe ayrılırlar.

Konuya açıklık getirmek için Türkçe Sözlükteki[32] hem yönelmeli hem yüklemeli öge alan, çatı eki almamış fiilleri aşağıdaki tabloda görelim:

Yönelme ve yükleme hâlinde iki zorunlu öge isteyen fiillerin listesi:

ada-, as-, ata-, at-, bağışla-, bağla-,bahşet-, ban-,bele-,bırak-, boya-, bula-,buyur-,cebret-, contala-,çak-, çek-, çivile-, danış-,daya-,devret-, dik-,dire-,diz-dola-,dök-,ebrula-,ek-$_{2,}$ ekle-$_{2,}$ eklemle-, fısılda-, gammazla-, giy-, göm-, hakket-, hasret-, kapla-, iğnele-, kat-, kaydet-, kaz-[33], kirala-, leffet-, lütfet-, mezcet-, mıhla-, muştula-, müjdele-, nakşet-, nasbet-, nezret-, sağla-, sağ-, sakla-, sal-, sapla-, sar-, sat-, ser-,sor-,sok-[34], söyle-, sun-, sür-, taşı-, tazele-, temizle-, tıka-, tak-, tosla-, ula-, ur-, uyarla-üfle-, vakfet-, ver-, vur-, yay-, yor-, zorla-, zumla-

Hem yönelmeli hem yüklemeli öge alan fiilleri bir de örnekler üzerinde görelim[35]:

ada- : *Arkadaş, ben kendimi bu işe adadım,* örneğinde görüldüğü üzere **ada-**eylemi hem ***kendimi*** hem de ***bu işe*** ögelerini zorunlu olarak istemekte ve iki öge de yapılan eylemden etkilenmektedir.

as-: *Ceketini dolaba as.* bu cümlede de **as-** eyleminin gerçekleşmesi için hem **ceket**, hem de **dolap** zorunludur ve her ikisi de **as-** eyleminden etkilenmektedir.

ata-: *Köyümüzdeki öğretmeni kasabaya atadılar.* **ata-** eyleminin gerçekleşmesi de hem ***köyümüzdeki öğretmeni*** ve ***kasabaya*** ögelerine bağlıdır ve her iki öge de eylemden etkilenmiştir.

at-:*İnsanlar denize takma dişlerini bile atmışlar.* Bu örnekte ***at-*** eyleminden ***takma dişler*** ve ***deniz*** etkilenmektedir ve **at-** eyleminin gerçekleşebilmesi için, atılacak varlık ve atılacak yerin olması zorunludur.

bağla-: *Atı bahçedeki çam ağacına bağlamışlardı.*

Bu örnekte de bağlama eyleminin gerçekleşebilmesi için bağlanacak varlık kadar bağlanacak yer de zorunludur. Ayrıca bağlama eyleminden ***at*** yanında ***bahçedeki çam ağacı*** da etkilenmektedir.

ban-: *Ekmeğimi tuza banarım.*örneğinde de ***ban-*** eyleminin gerçekleşebilmesi hem ***ekmeğe*** hem de ***tuza*** bağlıdır ve ikisi de eylemden etkilenmektedir.

---

[26] Rasim Şimşek, **age,** s. 111-115.
[27] Samim Sinanoğlu, **age,** s. 368-371.
[28] Hatire A ALİYEVA,**age,** s. 158-161.
[29] Muhsine Börekçi, **age,** s. 487-499.
[30] A.Cevat Emre, **age,** s. 128
[31] Samim Sinanoğlu, **age,** s. 368-371.
[32] **Türkçe Sözlük I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
[33] Türkçe Sözlükte yüklemeli ve yönelmeli öge aldığı belirtilmiştir, ancak **kaz-** fiili yönelmeli ögeyi zorunlu olarak istememektedir. *Toprağı kazdım, çiçekleri ektim.*
[34] Türkçe Sözlükte yalnızca yüklemeli öge aldığı belirtilmiştir, ancak **sok-** fiili yönelmeli ögeyi de zorunlu olarak istemektedir.
[35] Örnekler herhangi bir metinden alınmamış olup, durumu net olarak gösterecek basit cümleler oluşturulmuştur.

bele- *Ellerini una beleyecek, ondan sonra kıymadan küçük toplar yapacaksın,* örneğinde görüldüğü gibi ***bele-*** eylemi zorunlu olarak hem ***una*** ögesini hem de ***ellerini*** ögesini istemekte ve yapılan eylemden her iki öge de etkilenmektedir.

bula- *Üstünü başını toza toprağa bulamıştı,* cümlesinde de iki zorunlu ögemiz var ve iki öge de yapılan eylemden etkilenmektedir.

cebret- *Bizi erken yatmaya cebretti*, örneğinde de iki zorunlu öge var ve ikisi de yapılan eylemden etkilenmektedir.

çak-: *Çiviyi duvara çaktım*, ***çak-*** eyleminin gerçekleşmesi için ***çivi***ye ve ***duvar***a ihtiyaç vardır ve her iki öge de yapılan eylemden etkilenmektedir.

çek-: Salatayı önüne çek. Bu örnekte de iki öge de zorunlu öge olup, yapılan eylemin etkisindedirler.

çivile- : *Kulağını duvara çivilerim.* Bu örnekte de ***çivile-*** eyleminden iki öge de etkilenmekte ve çivileme eyleminin gerçekleşmesi için her iki öge de zorunludur.

danış-: *Yatay geçiş işlemlerini nasıl yapacağınızı öğrenci işleri bürosuna danışacaksınız.* ***Danış-*** eyleminin gerçekleşmesi, danışılacak bir şeye ve danışacak birine bağlıdır ve eylemin etkisi iki öge üzerinde de hissedilmektedir.

daya-:*Sırtını bir duvara dayamasa idi düşecekti.* daya- eyleminin gerçekleşmesi için ***duvar*** ve ***sırt*** zorunludur, ikisi de daya- eyleminden etkilenmektedir.

devret-:*Bütün kitaplarımı, bölüm kitaplığına devrediyorum.* devret- eyleminden ***bütün kitaplarım*** da ***bölüm kitaplığı*** da etkilenmektedir ve eylemin gerçekleşmesi için ikisi de zorunludur.

dola-:*Unutmamak için parmağına ip dolamıştı ama ne fayda!* Ne ? ***İp*** Nereye ? Parmağına. ***Dola-*** eylemi her iki ögeyle ve iki ögenin üzerinde gerçekleşmektedir.

dök-: *Üstüne çay döktüğü için eve gitmek zorunda kaldı.* ***dök-*** eyleminin etkisi hem ***çay*** hem de ***üst*** üzerine geçmektedir.

ek-$_2$: *Tarlaya tohumları ekti.* Bu örnekte de her iki öge de zorunlu olup, ***ek-*** işinden etkilenmektedirler.

Aşağıdaki diğer örneklere de bu açıdan bakıldığında, aynı şekilde, eylemin gerçekleşmesinin biri yüklemeli biri yönelmeli olmak üzere iki ögeye de bağlı olduğu ve eylemin etkisinin her iki öge üzerinde de olduğu görülmektedir:

ekle-$_2$: ***Senin paranı*** *da* ***benimkine*** *eklersek sinema parası çıkar.*

fısılda-:***Sorunun cevabını sana*** *fısıldamıştım.*

gammazla-: *Düşmana bizi gammazladığını yıllarca kimse bilmedi. .*

göm-: *Savaştan sonra kaçanlar* ***altınlarını toprağa*** *gömmüşler.*

hasret-: ***Bütün zamanını bu araştırmaya*** *hasrettiği için çocuklarını epeyce ihmal ettiğinin farkındaydı.*

kat-:***Süte su*** *katmışlar.*

kaydet-: ***Resimleri bilgisayara*** *kaydetmiş.*

mıhla-:*Bakışları, adeta* ***beni olduğum yere*** *mıhlamıştı.*

muştula-:***Babama kardeşimin doğduğunu*** *muştuladım.*

müjdele-:*Sınavı kazandığımı aileme müjdeledim.*

nakşet-: ***Sesini beynime*** *nakşetmiş, adeta başka ses duymuyordum.*

nasbet-: ***Sular İdaresi Müdürlüğüne*** *kendisinin yerine* ***arkadaşını*** *nasbettiklerini duyunca pek de sevinmemişti.*

nezret-:*Rahmetli* ***bütün hayatını hayvanlara*** *nezretti.*

sağla-: ***Bize bu imkânı*** *sağladığınız için, size minnettarız.*

sakla-:***Kitapları buraya*** *saklamıştım.*

sal-: ***Arkasına*** *kaç kere* ***adam*** *saldım, ama hâlâ ortada görünmüyor.*

sapla-: ***Bıçağı karnına*** *saplamış.*

sar-: ***Kuşağı beline*** *sarmalısın.*

sat-:***Malları kime*** *satacağız.*

ser-: ***Örtüyü masaya*** *serdim.*

sor-:***Soruları kime*** *soracaksın?*

sok- (sözlükte yok):***Parmağımı gözüne*** *sokmadım, herhâlde.*

söyle-: ***Çocuklara bunları*** *söylemiştim.*

sun-: ***Konuyu sınıfa*** *sen sunacaksın.*

tıka-: ***Gazeteleri borunun ağzına*** *tıkamışlar.*

tak-: ***Kulağına*** *hiç* ***küpe*** *takmazdı.*

ula-: ***Parçaları birbirine*** *uladım.*

uyarla-: ***Konuyu bizim hayatımıza*** *uyarlamışlardı.*

vakfet-: ***Hayatımı sana*** *vakfettim.*

ver-: ***Bütün kazandıklarını karısına*** *vermişti.*

yay-: ***Sofra bezini yere*** *yaymıştı.*

Sonuç

1. Nesnenin yüklemin etkisini üzerine alan, öznenin yaptığı eylemden etkilenmiş varlık ya da niteliği gösteren zorunlu öge olduğu hemen her araştırmacının birleştiği bir gerçektir.
2. Nesneyi geçişli fiiller alır. bak- , kıy- , başla- fiilleri Banguğolu[36] ve Börekçi[37] gibi bazı araştırmacılar tarafından geçişli olarak kabul edilmiştir.
3. Geçişli olarak kabul edilen başla-, bak-, kıy- gibi fiillerde fiilin etkisi yönelmeli bir öge üzerinde görülür.
4. O hâlde bazı fiiller yönelmeli nesne almaktadırlar. Bu durumda geçişli fiillerin zorunlu ögesi olan nesneyi, sadece yükleme hâli almış ögeyle sınırlayamayız.
5. Bu açıdan bakınca yukarıda listesini ve örnek kullanımlarını verdiğimiz fiiller de hem yüklemeli hem yönelmeli olmak üzere iki nesne istemektedirler. Bu tür fiillere de çift geçişli fiiller (ditransitive) diyebiliriz. O hâlde filleri nesne alma durumlarına göre **geçişsiz**, **geçişli** ve **çift geçişli** fiiller olarak üç grupta inceleyebiliriz.

[36] Tahsin Banguoğlu, **age,** s. 528.
[37] Muhsine Börekçi, **age,** s. 487-499.

Kaynaklar

- ALİYEVA Hatire A, "Türkiye Türkçesinde İsmin Hâlleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları", V**. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- BİLGEGİL Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1963, s. 31-32.
- BOZ Erdoğan, Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- BÖREKÇİ Muhsine, Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- DENY Jean, **Türk Dili Grameri**, Çev: Ali Ulvi Elöve, TDK Yayınları, Ankara 1941.
- DİZDAROĞLU Hikmet, **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Ankara, 1974, s. 77.
- ECKMANN Janos, **Çağatayca El Kitabı** (Çeviren Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988.
- GÜNAY Turgut, **Rize İli Ağızları**, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1978.
- EKER Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, Ankara 2004, s. 455-456.
- EMRE A. Cevat, Türkçede Cümle, **TDAY- Belleten 1954**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 128.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s. 400.
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- KAHRAMAN Tahir, **Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi**, Ankara, 1996.
- KARAHAN Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 25.
- KORKMAZ Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi**), TDK Yayınları, Ankara 2003.
- _____Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie- Morfologie Bağlantısı, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. 2,** TDK Yayınları, Ankara 2005.
- SİNANOĞLU Samim, Basit Cümlede Nesne ve Tümleç, **Türk Dili**, C. 6, S. 67, TDK Yayınları, Ankara 1957, s. 368-371.
- ŞİMŞEK Rasim, **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Kuzey Gazetecilik ve Matbaacılık ve Ambalaj San. AŞ, Trabzon 1987.
- **Türkçe Sözlük I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.